

POLITICAL SCIENCE

Принцип трьох «К» М. Мамардашвілі у дослідженні політичної свідомості

А. С. Гарбадин*

Львівський національний університету імені Івана Франка

*E-mail: garbadin@gmail.com

Paper received 21.01.16; Accepted for publication 28.01.16.

Анотація. Показано, що суть першого «К» у поясненні політичної свідомості у тому, що індивід має право та можливість виявити себе та власну позицію, які б обставини та причини не чинили зворотного впливу. У випадку не реалізації принципу вільне функціонування політичної свідомості заміщується іншими механізмами, як соціальні гарантії, моральні орієнтири чи ідеологія. Доведено, що суть другого «К» полягає у поясненні самої політики, як предметної сфери вияву політичної свідомості загалом, логіку формування критичності суджень індивідом. З'ясовано, що суть третього «К» слід розглядати у необхідності підтвердження рефлексивності осмислення політико-соціального дискурсу.

Ключові слова: дискурс, індивід, суб'єкт, політична свідомість, ідеологія

М. Мамардашвілі безспідставно вважають одним з найвідоміших дослідників свідомості. Його теоретична спадщина присвячена різнобічному дослідженню даного феномену. Серед великого спектру визначених М. Мамардашвілі концептів варто окремо розглянути принцип трьох «К», оскільки, на нашу думку, цей концепт ефективно виявить власну актуальність саме на політичній свідомості та дозволить виявити недосліджені досі аспекти даного феномену. Це і є актуальність нашого дослідження. Актуальність використання даного принципу М. Мамардашвілі пояснював необхідністю пояснення ситуацій двох типів – «нормальних» та «дивних ситуацій» – саме принцип трьох «К» (Картезій, Кант та Кафка) відповідає за їх упорядкування.

Суть першого «К» (Декарт) полягає у наступному – «у світі має місце і трапляється деяке найпростіше і безпосередньо очевидне буття «я є». Воно, піддаючи все інше сумніву, не тільки виявляє певну залежність всього, що відбувається у світі (у тому числі у знанні) від власних дій людини, але і є вихідним пунктом абсолютної достовірності та очевидності для будь-якого мислимого знання. У цьому сенсі людина – істота, здатна сказати «я мислю, я існую, я можу»; і є можливість і умова світу, що вона може розуміти, в якому може по-людськи діяти, за щось відповідати і щось знати» [1, с. 110]. Якщо ж принцип першого «К» «не реалізується або кожен раз не встановлюється заново, то все неминуче заповнюється нігілізмом, який можна коротко визначити як принцип «тільки не я можу» (можуть всі інші – інші люди, Бог, обставини, природні необхідності і т. д.)» [1, с. 110].

Суть першого «К» у поясненні політичної свідомості можна пояснити наступним чином – незважаючи на сформованість та беззаперечність логіки функціонування політико-соціального дискурсу індивід має право та можливість мати можливість – тобто виявити себе та власну позицію, які б обставини та причини не чинили зворотного впливу. По суті це *cogito ergo sum*, взятий за основу мисленевих практик. У різних інтерпретаціях таку логіку можна простежити у західній політико-соціальній традиції, зокрема у політико-правових

теоріях періоду ранньобуржуазних революцій. Відповідно перше «К» показує, що можливість здатна реалізуватись, якщо на те буде воля індивіда – тобто останній має повне право не тільки власним чином інтерпретувати політико-соціальний дискурс, але й безпосереднім чином брати у ньому участь, не намагаючись підлаштуватися під визначені схеми поведінки та реакції.

У випадку не реалізації принципу першого «К» вільне функціонування політичної свідомості заміщується іншими механізмами, характерними, зокрема, для авторитарних політичних режимів. Такими механізмами можуть виступати соціальні гарантії, моральні орієнтири чи державницько-національна ідеологія. По суті ілюстрацією цього положення може служити політична практика будь-якого сучасного авторитарного режиму, оскільки тут, за умови не втручання у політичну практику, індивід отримує різного роду переваги, покликани компенсувати дані обмеження.

Суть другого «К» (Кант) М. Мамардашвілі пояснює наступним чином – «у побудові світу є особливі «інтелігібельні» (умосяжні) об'єкти (виміри), що є у той же час безпосередньо, досвідно констатовані, хоча і далі нерозкладними образами цілісностей, як би задуманими або проектами розвитку» [1, с. 110]. Цей принцип вказує на умови, при яких конечна у просторі та часі істота (тобто суб'єкт) «може осмислено здійснювати на досвіді акти пізнання, моральної дії, оцінки, отримувати задоволення від пошуку і т.п. Адже інакше ніщо не мало б сенсу – попереду (та й позаду) нескінченність. Іншими словами, це означає, що в світі реалізуються умови, за яких зазначені акти взагалі мають сенс (завжди дискретний і локальний)» [1, с. 110].

Суть другого «К» у поясненні політичної свідомості варто розглядати через пояснення самої політики, як предметної сфери вияву політичної свідомості загалом. Здійснювані політичною свідомістю оціночні судження, інтерпретації різних аспектів та вимірів політико-соціального дискурсу змістовно актуальні саме для індивіда, відповідно множинність індивідів передбачає відмінність цих пояснень. Цей принцип

пояснює логіку формування критичності суджень індивідом (добре чи погано, морально чи аморально, правдиво чи брехливо) стосовно тих самих фактів. До прикладу – анексія Криму Російською Федерацією. Інформаційний простір дану подію проінтерпретував найрізноманітнішим чином, навівши безліч взаємозаперечних причин та винних. Як результат – за фактом самої анексії можна зустріти діаметрально протилежні пояснення як причин, так і винних, зрештою і наслідків як для України, так і для Криму. Тобто по суті цей другий принцип показує осмисленість об'єктів пізнання політичної свідомості індивіда, без претензії на остаточну їх правдивість. Сам факт осмисленості тут ключовий.

Суть третього «К» (Кафка) пояснюється наступним чином – «при тих же зовнішніх знаках і предметних номінаціях та спостережуваності їх натуральних референтів (предметних відповідностей) не виконується все те, що задається вищеназваними двома принципами. Це вироджений, або регресивний, варіант здійснення загального К-принципу – «зомбі»-ситуації, цілком лю-диноподібні, але насправді для людини потойбічні, ли-ше імітують те, що на ділі мертво» [1, с. 111]. Тобто третє «К» показує, що суть перших двох не можна розглядати як одноразовий акт, що утверджується назавжди у свідомості. Навпаки – вони потребують постійного підтвердження, тобто «вся проблема людського буття полягає в тому, що щось ще потрібно (знову і знову) перетворювати на ситуацію, що піддається осмисленій оцінці та рішенням, наприклад, в термінах етики та особистої гідності, тобто в ситуації волі або відмови від неї як однієї з її ж можливостей. Іншими словами, моральність є не торжеством певної моралі (скажімо, «гарне суспільство», «прекрасна інституція», «ідеальна людина»), порівняно з чимось протилежним, а створення і здатність відтворення ситуації, до якої можна застосувати терміни моралі і на їх (і тільки їх) основі унікально і повністю описати» [1, с. 111].

Суть третього «К» у поясненні політичної свідомості слід розглядати через окреслену вище логіку принципу загалом – у необхідності постійного підтвердження «я можу» та рефлексивності осмислення політико-соціального дискурсу.

Дієвість принципу трьох «К» щодо пояснення політичної свідомості можна пояснити на наступному твердженні М.Мамардашвілі, про існування деяких першоактів, актів сумісності, що мають відношення до перших двох принципів «К», оскільки «саме ними і у них – на рівні своєї розвиненості – людина може вмістити світ і саму себе як його частину, відтворену цим же світом як суб'єкт людських вимог, очікувань, моральних і пізнавальних критеріїв і т.д.» [1, с. 112].

Все «це означає наступне: ніякий натуральний зовнішній опис, скажімо, актів несправедливості, насильства і т.п. не містить в собі ніяких причин для наших почуттів обурення, гніву, взагалі ціннісних переживань» [1, с. 112]. Тобто утворення цих переживань у нашій свідомості, політичній зокрема, передбачає момент «практичності» у сенсі особистого переживання – а ргіогі таких переживань бути не може. Тут важливо підкреслити значення не фактів, а їх інтерпретації у політичній свідомості, на основі

яких переживання і виникають. Наприклад, яким чином середньостатистичному українцю оцінювати питання легалізації одностатевих шлюбів у країнах Західної Європи? І чи можна на підставі цієї оцінки робити культурологічний вибір Захід чи Схід? і наскільки така оцінка буде об'єктивна? Така оцінка буде об'єктивна, з огляду на персональний досвід індивіда та у відповідності до його світогляду лише за умови виконання перших двох «К», адже у такому випадку збережеться акт свідомої причетності до висновку, змодельованого політичною свідомістю індивіда.

«У ситуаціях же третього "К", названих ситуаціями абсурду, зовні описуваних тими ж самими предметними і знаковими номінаціями, актів першосумісності немає або вони редуковані. Такі ситуації чужорідні власній мові і не володіють людською співмірністю» [1, с. 112], тобто тут ніяких першоактів нема і бути не може, тому логіка «причетності» до осмислених фактів втрачається. М.Мамардашвілі писав, що «неможливо приймати всерйоз ситуацію, коли людина шукає істину так, як шукають вбирально, і навпаки, шукає на ділі всього-на-всього вбирально, а їй здається, що це істина або навіть справедливість» [1, с. 113]. Це твердження набуває достатньо прямого вияву у політичній свідомості, зокрема коли справа доходить до геополітичних міркувань індивідів, ціннісних переконань, обізнаності у «таємних» фактах біографій політиків та логіці їх вчинків. Парадоксально, але переконаність у таких, беззмістовних «істинах», зазвичай найскладніше руйнується.

Для подальшого дослідження важливо уточнити ще один момент, який пояснює звернення нашої уваги на філософську методологію. На сьогоднішній день у науці спостерігається переконаність у силі та значенні «спеціального» мислення, «спеціальних» свідомостей (не лише політичної), так, наче знання у свідомості можна от так поділити, структурувати і все звести до логічних формул. Ми з такою позицією категорично не погоджуємось, оскільки вважаємо, що «уміння мислити – не привілей якої професії. Щоб мислити, необхідно могли зібрати не пов'язані для більшості людей речі і тримати їх зібраними. На жаль, більшість людей як і раніше, як і завжди, мало до чого самі по собі здатні і нічого не знають, окрім хаосу та випадковості» [1, с.115].

Відповідно важливо підкреслити значення для принципу першого «К» того, що можна назвати «роботою над собою», тобто відмову свідомого індивіда від стагнувань у потоках визначеного та поясненого, поданого до споживання та ретрансляції. Функціонування політичної свідомості повинно передбачати терпимість, гласність, відповідність закону та право на власну думку, на свободу інтерпретації, а не залежність від вже означених інтерпретацій – останнє надзвичайно важливе саме для політичної свідомості.

Тут важливо обумовити, що сама політика містить у собі поля простір незнаного – того, що пояснити у повній мірі не можна. Якщо «заганяти» політику у вимір визначень та все-пояснень, то ми з вами отримаємо щось на кшталт тоталітарного політичного

режиму чи навіть утопічного проекту – проекту, що не передбачає політичного розвитку, оскільки буття індивіда буде прописаним у кожній можливій формі його вияву. Натомість простір незнаного, вимір незнання залишає можливість для розвитку індивіда, для функціонування політичної свідомості – адже первинним інтересом цього процесу є отримання знання, що буде зайвим по суті у тих проектах політико-соціального укладу, у яких усе прописано наперед, замість індивіда. За таких умов і політична свідомість втрачає будь-яке значення як феномен.

Політика передбачає формальні механізми впорядкування соціального буття, що не обмежуються державою. Тут варто згадати і концепти правової чи соціальної держави, концепт громадянського суспільства – усі вони прописують форми та межі самовияву індивіда, суб'єкта політико-соціальних відносин, задають основи функціонування політичної свідомості, неспівмірні з чієюсь волею чи дарунком, як це відбувається у авторитарних та тоталітарних політичних режимах. Також тут відсутній механізм, притаманний для режимів, що проходять трансформацію – а саме конфліктності та напруженості через питання політичні. Відповідно зважливо ще раз підкреслити значення цих формальних механізмів, оскільки саме вони обґрунтовують безособові межі само здійснення індивіда у політиці та й у власному житті, при цьому не зазіхаючи на приватний простір. Втрата таких формальних обмежень може спричинити гонитву у політичній свідомості індивіда за «істиною», що може вимагати жертв та попущень існуючого політико-соціального ладу заради ефемерної «справедливості». Така втрата руйнуватиме і політичну свідомість індивіда, і його самого, оскільки передбачатиме окрім всього ще й руйнування всіх формальностей, що стоятимуть на шляху до містичної досконалості як людини, як і суспільства загалом. Формальні механізми критикуватимуться через абстрактність порівняно з існуючою політико-соціальною дійсністю та руйнуватимуться по цій причині. Історія першої половини ХХ століття – це історія цих руйнувань. Традиція тоталітарних політичних режимів – це історія таких руйнувань.

Тільки громадянин, якому забезпечено можливість повного самовияву, свобода якого не обмежується ззовні, який здатен усвідомлювати світ навколо, політико-соціальний дискурс зокрема, має можливість про-тистояти власному егоцентризму та інстинктам, а також не бути жертвою політико-соціального укладу, для якого життя громадянина по суті нічого і не вартує. «Не можна волесвавільними і адміністративними, тобто позазаконними засобами впроваджувати закон, навіть керуючись при цьому найкращими намірами і ви-сокими міркуваннями, «ідеями». Бо його додатки поширюють тоді (і чим ширше і жорсткіше додатки, тим вони болючіші) прецедент і зразок беззаконня, що міс-титься в таких засобах. І все це – незалежно від намірів та ідеалів – «на благо» і «в порятунок» [1, с. 117]. Відповідно і дотримання закону – це теж простір дії закону. А його порушення, навіть задля «істин», завжди не-суть за собою наслідки негативного змісту, оскільки у такому випадку «закон сам по собі існує, а не в людських індивідах і не в розумінні ними

своєї справи. Можливість обійти індивіда виключена не в силу гуманістичної переваги і турботи про людину, а в силу непорушного устрою самого буття, життя. Тільки на рівні сутнісної рівності індивідів може що-небудь відбуватися. Тут нікому нічого не належить, всі повинні самі проходити шлях і здійснювати власний рух «у середині ества», як писав колись Державін. Рух, без якого немає зовні ніяких знаходжень і встановлень. В іншому випадку буде зруйновано все виробництво істини – її онтологічна основа і природа – і буде панувати брехня, іншими причинами вироблена, але вже позалюдська і тотальна, що займає всі точки соціального простору, заповнююча їх знаками. Гра в дзеркалах, сюрреально-знакове відображення чогось іншого» [1, с. 118].

Ця символічна гра у дзеркала нагадує специфіку вітчизняного політико-соціального дискурсу, у якому один спостерігач бачить потік руйнувань, інший – побудову чогось нового. Між ними виникає непримиренний діалог, що не передбачає компромісу. Натомість є і третій спостерігач – який розуміє що відбувається «насправді», і розуміє як воно насправді «має бути». Така модель проведення політико-соціального дискурсу й-му притаманна як на рівні широких та публічних обговорень, так і на рівні найпростіших, буденних розмов про політику. І слово «спостерігач» тут зустрічається не випадково, адже у цьому дослідженні політичної свідомості ми зосередили увагу саме на рівні первинному, рівні суб'єктному, індивідуальному.

Повертаючись до вітчизняного політико-соціального дискурсу така ситуація із «спостерігачами» не може не лякати. Звісно все можна списати на практику СРСР, відсутність досвіду «вільного мислення», однак питання в іншому – яким чином повинен вибудуватись такий політико-соціальний дискурс, який би зумовив відновлення зруйнованої політичної свідомості, означеної нами у перших двох принципах «К»? Це питання відповіді не передбачає, оскільки такого просто не відбудеться. Рух має відбуватись з іншої сторони – а саме збоку індивіда, його прагнень та починань.

Підводячи попередні підсумки зауважимо, що М. Мамардашвілі вважав, що «при введенні принципу трьох «К» я фактично давав два плани, що пересікаються. План того, що я називав онтологією, який не може бути нічим реальним переживанням, але проте є; наприклад, таким переживанням не може бути смерть, а символ смерті є продуктивний момент людської свідомого життя. І другий – план «мускульний», реальний – вміння жити під цим символом на ділі, на основі актів першосумісності» [1, с. 119]. При перенесенні цих принципів на політику маємо на виході таке пояснення політичної свідомості, яке передбачає індивідуалізований рівень політико-соціального дискурсу, не лише як абстрактної сфери обговорення та осмислення політичного, але як рівень можливого самовияву індивіда. Рівень, на якому пересікаються абстрактні уявлення з особистими рефлексіями. У цьому сенсі проявляється подвійне значення політичної свідомості – як поєднання абстрактного та одиничного.

Натомість третій принцип пояснює нам перекроєне походження змісту політичного, знаковий простір його спрощення, характерний, зокрема, для механізмів пропаганди. В таких умовах індивід втрачає не тільки абстрактне розуміння політичного, але й розуміння можливості власної дії. Втрачається віра у інститути політичної влади, соціальну справедливість, тощо. Як максимум – залишається сліпа переконаність у знаках-мотиваторах, якими можуть виступати різні вияви «істини», про яку ми вже вели мову, як от культура, релігія, нація, тощо. «Не має значення, що у тебе в «свідомості», аби знак подавав. У межі при цьому зникає необхідність і в тому, щоб у людей взагалі були якісь переконання. Віриш у що відбувається або не віриш – не має значення, тому що саме подаваним знаком ти включаєшся в дію і обертання коліс суспільного механізму» [1, с. 119].

Таким чином можна використовувати принцип трьох «К» М.Мамардашвілі до дослідження політичної свідомості. Окремо слід зазначити, що специфіку політико-соціального дискурсу не можна вивести

виключно з інтересів індивіда, як і поза їх межами. На функціонування політичної свідомості конкретного індивіда здійснюють прямий вплив соціальні, культурні, етнічні організації, у контексті яких останній живе. Вони формують індивіда, проте останній здатний впливати на їх специфіку, якщо політична свідомість його функціонує на перетині перших двох принципів «К».

Завершуючи дане дослідження хочемо зауважити, що політика є цінністю рівно в тій мірі, в якій вона ніякої цінністю не є і не може бути нею, якщо її єдиною метою не є формування вільної людини. Здавалось би проста формула, однак ця простота оманлива. І сотні авторитарних політичних режимів на 2014 рік це ілюструють. Якщо розуміти політику і пізнавати її не просто як суму знань, а як постійне розширення способу сприйняття людиною світу і себе в ньому, то стає зрозумілим, що знання існує в політичній свідомості лише як щось таке, що безперервно виробляє інше знання, перебуваючи у принципово перехідному стані. Логіку цього переходу ми і показали у даному дослідженні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мамардашвили М. Сознание и цивилизация / Мераб Мамардашвили // Как я понимаю философию: Избр. ст., докл., выступ., интервью. 2-ое изд.– М.: Прогресс, 1992. – 366 с –

REFERENCES

1. Mamardashvily, M. Consciousness and Civilization / Merab Mamardashvily // How I understand the philosophy: Selected articles, reports, speeches, interviews. 2-nd ed.– М.: Progress, 1992. – 366 p.

The principle of M.Mamardashvili's three "K" in the study of political consciousness

A. Garbadyn

Abstract. It is shown that the essence of the first "K" is in the explanation of the political consciousness that the individual has the right and opportunity to express themselves and their own position, whatever circumstances and reasons would not cause the reverse influence. In case of not realization of the principle, the free functioning of political consciousness is replaced by other mechanisms such as social security, moral compass or ideology. It is proved that the essence of the second "K" is in the explanation of the politics itself as subjective area manifestation of political consciousness in general, the logic of forming individual's critical judgment. It was found out that the essence of the third "K" should be considered as the need of confirmation the reflectivity of understanding the political and social discourse.

Keywords: discourse, individual, entity, political consciousness, ideology